

طراحی شهری شهروندگرا

شهروند گرایی و جایگاه آن در طراحی شهری

سینا رزاقی اصل
دانشجوی کارشناسی ارشد
طراحی شهری دانشگاه علم
و صنعت ایران

۵- شهر شهروندگرا چگونه شهری است؟

۶- وظایف طراحان شهری چیست؟

۷- نمونه محیط‌های شهروندگرا کدام‌اند؟

در این مسیر، مشخص ساختن موضوع و هدف طراحی شهری و شناسایی هنجارهای کیفی فضا به عنوان ابزارهای طراحان شهری، و پس از آن تعیین جایگاه شهروندگرایی در میان این کیفیات، طی سؤال‌های یک تا چهار پاسخ داده می‌شود؛ و در ادامه، پرسش‌های پنج تا هفت نقش و وظایف طراحان شهری و مصادیقی از بروز این وظایف را در محیط‌های شهری بیان خواهند کرد. در بخش انتهایی نیز به جمع‌بندی و بازبینی اصول و کیفیات محیطی مرتبط با بروز "شهروندگرایی" پرداخته می‌شود.

چکیده:

حرفه - دانش طراحی شهری با دغدغه ارتقای کیفیت محیطی عرصه‌های همگانی و بیرونی، در پی تحقق کیفیتی همه‌شمول به نام "شهروندگرایی" در محیط شهری است. این کیفیت که از تعلق و گرایش به انسان و شهروندان ساکن در شهر و کانون زیستی حکایت می‌کند، مهم‌ترین دلمشغولی طراحان شهری و معماران در برخورد با طراحی عرصه‌های همگانی، در طی تاریخ شمرده می‌شود. هدف نوشتار حاضر، ارائه تصویری روشن از چگونگی تحقق شهر شهروندگرا و مشخص ساختن مهم‌ترین وظایف طراحان شهری برای خلق آن است.

یافته‌های این نوشتار بر این امر دلالت دارد که بروز کیفیت "شهروندگرایی" در محیط شهری از طریق تحقق مجموع کیفیاتی محیطی مانند امنیت، حس تعلق، نفوذپذیری، زیبایی، مشارکت مردمی، انعطاف‌پذیری، زمینه‌گرایی، نمایانی، معنی و حس مکان، امکان‌پذیر است. نگارنده در این زمینه و در جهت تعیین وظایف طراحان شهری، کلیه راهکارها و سیاست‌های طراحی را که برای وقوع کیفیات مذکور در محیط شهری مطرح‌اند، خاطر نشان

"امروزه همه از شهرنشینی به مثابه پدیده‌ای ناخوشایند یاد می‌کنند، اما تحلیل دقیق از ویژگی‌ها و ساختار زندگی شهری روشن می‌سازد که شهرنشینی به خودی خود ناخوشایند و نامطلوب نیست، بلکه آنچه بسیاری از شهرهای امروز را ناخوشایند کرده است، عدم توجه به ماهیت شهر و شهرنشینی است." (تیبالدز، ۱۳۸۳: ۳).

آنچه امروزه در میان طرح‌های شهری به چشم می‌خورد، فقدان حضور مردم و توجه به نیازهای اساسی آنها در ایجاد محیط شهری دوست‌داشتنی و جذاب است. کیفیت "شهروندگرایی" در همین زمینه و با هدف پاسخدهی مناسب به این کمبودها، به عنوان کیفیتی همه‌شمول و فراگیر مطرح است. این نوشتار قصد تصویر کردن شهری آرمانی و شهروندگرا را ندارد، لیکن در پاسخگویی به هفت سؤال اصلی، به نحوی غیرمستقیم، در جهت ارائه تصویری روشن از چگونگی تحقق شهرهای شهروندگرا و وظایف عمده طراحان شهری، می‌کوشد.

روشی که برای نیل به این هدف در نوشتار حاضر اتخاذ گردیده، روش "تحلیل محتوای" متون و پژوهش‌های طراحی شهری در مورد تعیین جایگاه شهروندگرایی در طراحی شهری و کشف مهم‌ترین کیفیات محیطی مرتبط و روش "کندوکاو عینی" در محیط‌های شهری سراسر جهان است، تا بتوان اصول و دستاوردهای عینی و ملموس از نحوه و تأثیرات بروز "شهروندگرایی" را در محیط شهری استخراج کرد.

ساختار نوشتار، همان‌طور که اشاره شد، حول این هفت پرسش اساسی است:

۱- طراحی شهری چیست؟

۲- کیفیت محیط شهری چیست؟

۳- هنجارهای کیفی محیط شهری کدام‌اند؟

۴- مفهوم شهروندگرایی چیست؟

می‌سازد و در عین حال بر مهم‌ترین راهبردها و توصیه‌های طراحی شهری به تفکیک لایه‌های شکل‌دهنده فرم شهری شامل اینها تأکید می‌ورزد:

کاربری زمین (Land Use)، حرکت و دسترسی (Movement)، فضای همگانی (Public Realms)، فرم کالبدی (Physical Form) و منظر شهری (Town Escape). در انتها نیز به ارائه مصادیق عینی از محیط‌های شهروندگرا به همراه ذکر مهم‌ترین خصوصیات آنها پرداخته شده است. نوشتار حاضر با کندوکاوی در تبیین مفاهیم و جایگاه اساسی شهروندگرایی در طراحی محیط‌های شهری، فقط به مثابه شروع بحث است و تمام شده تلقی نمی‌گردد.

طراحی شهری چیست؟

مرور نوشتگان موجود در مورد تعریف "طراحی شهری" موضوع و هدف اصلی آن را آشکار می‌سازد. در این قسمت به تعدادی از تعاریفی که متخصصان این حرفه ارائه کرده‌اند اشاره می‌شود، تا در نهایت هم‌نهاد (سنتزی) از نقاط مشترک آرای مطرح شده در خصوص هدف و انگیزه اصلی پیدایش این حرفه، مشخص گردد. (۱) طراحی شهری به این دلیل متولد شده است و به این دلیل به کیفیت توجه می‌کند که حرفه - دانش‌های دیگر نظیر برنامه‌ریزی شهری و معماری در جریان سازندگی شهر، کیفیت محیط را از نظر پنهان داشته‌اند. در واقع این رشته حرفه - دانشی است که با دغدغه

بروز کیفیت "شهروندگرایی" در محیط شهری از طریق تحقق مجموعه کیفیاتی محیطی مانند امنیت، حس تعلق، نفوذ پذیری، زیبایی، مشارکت مردمی، انعطاف پذیری، زمینه‌گرایی، نمایانی، معنی و حس مکان، امکان پذیر است

خاطر کیفیت ویژگی‌های محیطی (فضا - مکان) به ساماندهی شهر و عرصه‌های همگانی آن می‌پردازد (بهزادفر، ۱۳۸۴).

(۲) هدف اصلی طراحی شهری، ارتقای کیفیت محیط کالبدی انسان و از آن طریق ارتقای کیفیت زندگی است (Lynch, 2001:28).

(۳) طراحی شهری با کیفیت کالبدی و فضایی محیط سروکار دارد (توسلی - بنیادی، ۱۳۷۲: ۴).

(۴) طراحی شهری ابزاری است برای مداخله عمومی و قانونی در کیفیت محیط شهری (انصاری نیا، ۱۳۷۶: ۶).

(۵) طراحی شهری به عنوان هدف خود، در پی تحقق خصوصیتی تحت عنوان کیفیت محیط شهری است (انصاری نیا، ۱۳۷۶: ۶).

(۶) هدف طراحی شهری، خلق یا احیای کیفیت محیط شهری به کمک تأثیرپذیری بر اطلاعاتی است که ناظر بر اساس میزان و نحوه ادراک خود از یک فضا برداشت می‌کند (پاکزاد، ۱۳۷۶: ۶).

(۷) تأکید و توجه طراحی شهری بر روی سه جنبه زیر است:

۱- شکل فضایی محیط طبیعی؛

۲- الگوی فعالیت‌ها؛ و

۳- کیفیت محیط (بحرینی، ۱۳۷۷: ۱۰۲).

پس از سیر در دنیای تفکر معدودی اندیشمند و مطالعه و تأمل در مورد نظریات آنها، نقاط اشتراک همه آنها در موضوع و هدف این حرفه مشهود است. بدین ترتیب موضوع حرفه - دانش طراحی شهری، "فضا و مکان شهری" است و هدف آن "ارتقا و ساماندهی کیفی محیط شهری". مدنی پور در کتاب "طراحی فضای شهری" از قول "گودال" در تعریف فضا و مکان و ارتباط میان آن دو، چنین می‌نویسد:

"در حالی که فضا را گستره‌ای باز و انتزاعی می‌بینیم، مکان بخشی از فضا است که به وسیله شخص یا چیزی اشغال شده است و دارای بار معنایی و ارزشی است." (مدنی پور، ۱۳۷۹: ۳۲).

بدین ترتیب مکان به انضمام حوادث و فعالیت‌هایی که در آن رخ می‌نماید، مفهوم فضا را شکل می‌دهد. حرفه - دانش طراحی شهری به عنوان موضوع در پی کشف فضا و مکان و رویدادهای درون آن است تا به هدفش که ساماندهی و ارتقای کالبدی - فضایی است، برسد. سازه‌های مکان و ابزارهای طراحی شهری در این فرایند، "عملکردها"^(۱)، "مناظر عینی"^(۲)، "مناظر ذهنی"^(۳) و "زیست بوم طبیعی"^(۴) محسوب می‌شوند که اگر با سنجش‌های کیفی شناسایی و ساماندهی شوند، کل فضاهای جمعی ساماندهی شده و ارتقای کیفیت زندگی جمعی انسان را سبب می‌گردند. پس در اینجا پرداختن به مفهوم "کیفیت محیط شهری"^(۵) و شناسایی هنجارها یا سنجش‌های دستیابی به آنها ضروری می‌نماید.

کیفیت محیط شهری چیست؟

این مفهوم به لحاظ ریخت‌شناختی از دو واژه "کیفیت" و "محیط شهری" تشکیل یافته است. مطابق فرهنگ واژگان انگلیسی آکسفورد چهار معنا در واژه "کیفیت" مستتر است: ۱- درجه خوبی و ارزش چیزها؛ ۲- خوبی و کمال به مفهوم عام؛ ۳- صفات و خصوصیات؛ و ۴- جنبه ویژه و علائم ممیزه (گلکار، ۱۳۸۰: ۴۰).

همین فرهنگ واژه محیط را "مجموعه شرایط و بستر طبیعی زیست‌آدمی" معرفی می‌کند. (Oxford, 1994:212).

مطالعه نوشتگان تخصصی در مورد مفهوم "کیفیت محیط شهری" فقدان تعریفی جامع و مانع در این مورد را - که عمدتاً ناشی از سطحی‌نگری است - روشن می‌سازد. شاید دلیل این امر را بتوان در ماهیت پیچیده کیفیت محیط شهری که حاصل ترکیب شکل عناصر کالبدی شهر، الگوی فعالیت‌ها و عناصر طبیعی است، یافت.

انصاری نیا مفهوم کیفیت محیط شهری را وابسته به عناصر و فعالیت‌هایی که به شهر شهریت می‌بخشند و ارزش‌هایی که عناصر شهریت را کیفیت می‌دهند، می‌داند. بحرینی عوامل تشکیل‌دهنده کیفیت محیط شهری را عوامل بصری، شنوایی و احساسی، برمی‌شمرد. مفهوم کیفیت محیط شهری در اولین کنفرانس موسوم به "هئیتات" سازمان ملل متحد در سال ۱۹۷۶ بدین صورت آمده است:

"برآوردن نیازهای اساسی انسان و عدالت اجتماعی که این نیازها عبارت‌اند از: غذا، مسکن، شغل، بهداشت، آزادی، شرافت، امکان پیشرفت فردی و توزیع عادلانه درآمدهای توسعه".

بهزادفر، کیفیت محیط شهری را برابری از مؤلفه‌های منظر

ذهنی و عینی، عملکرد و زیست بوم طبیعی می‌داند. با توجه به هم‌نهادی تعاریف پیش‌گفته و شناخت مفاهیم مرتبط با واژه کیفیت، این نوشتار در مورد مفهوم "کیفیت محیط شهری" چنین پیشنهاد می‌کند:

"کیفیت محیط شهری، درجه و ارزش خوبی و کمال محیط شهری است که از طریق پاسخدهی متناسب با نیازهای اساسی انسان به مؤلفه‌های عملکردی، منظر عینی و ذهنی و زیست بوم طبیعی تأمین می‌گردد." پاسخدهی مناسب به مؤلفه‌های کیفی محیط از طریق هنجارها یا سنجه‌های کیفی طراحی شهری صورت می‌پذیرد که در بخش بعدی به توضیح آنها پرداخته می‌شود.

هنجارهای کیفی محیط شهری کدام‌اند؟

طراحی شهری هنجارها، سنجه‌ها یا اصل‌هایی را که کیفی‌اند به عنوان آرمان برمی‌گزیند. پیرابند شماره ۱، برخی از هنجارها یا سنجه‌های کیفیت محیطی را به دست می‌دهد.

پیرابند ۱: برخی از مهم‌ترین کیفیات هنجاری محیط شهری

پایداری، معنی، هویت، سرزندگی، خاطر‌انگیزی، عدالت و کارایی، خوانایی، دسترسی، ایمنی، امنیت، دفاع‌پذیری، نفوذپذیری، انعطاف‌پذیری، پیاده‌مداری، مشارکت مردمی، شهروندگرایی و ...

با توجه به اینکه هدف غایی طراح شهری و تمام حرف مرتبط مانند معماری و برنامه‌ریزی شهری، خلق محیط‌هایی با کیفیت برای مردم و شهروندان است، آن‌هم کیفیتی که همه شمول باشد و کیفیات دیگر را دربرگیرد، "شهروندگرایی"^(۲) است. به عبارتی، آن کیفیتی که ویژگی محوری داشته باشد و برابندی از بروز تمامی کیفیات هنجاری محیط شهری به شمار آید، "شهروندگرایی" نام دارد. این هنجار به عنوان مهم‌ترین دغدغه ذهنی طراح شهری و تیم همکارانش به حساب می‌آیند و تمامی مؤلفه‌های سازنده کیفیت محیط شهری شامل مناظر عینی و ذهنی، عملکردی و

زیست‌بوم به دنبال القای مناسب حس "شهروندگرایی" در محیط هستند. از این رو کندوکاوی در مفهوم این هنجار در ادامه مورد بحث قرار می‌گیرد.

مفهوم شهروندگرایی چیست؟

در بررسی مفهوم واژه "شهروندگرایی" نخست باید به ریشه‌شناسی آن پرداخت. نوع کلمه شهروندگرایی در ادبیات فارسی، صفت است و از دو کلمه "شهروند" و "گرای" تشکیل شده است. کلمه نخست به معنای "نسبتی به یک شخص یا اشخاصی است که در یک شهر یا کشور زندگی می‌کنند." (انورنی، ۱۳۸۳: ۷۶۸). کلمه "گرای" نیز از اسم مصدر "گرایش"، به معنای "دوست داشتن و تمایل به چیزی یا کسی است". بدین ترتیب واژه شهروندگرایی به معنای "دوستدار شهروند و یا دوستدار مردم شهر" است. در این قسمت لازم است به معنای واژه شهروندگرایی در انگلیسی اشاره شود، چرا که عمدتاً این مفهوم در ابعاد حرفه‌ای آن در وهله نخست از طریق متون تخصصی رشته طراحی شهری به زبان انگلیسی وارد گفتمان این رشته در ایران شده است. از منظر لغوی واژه "شهروندگرایی" معادل واژه "People Friendly" به کار می‌رود. واژه "People" به معنای "افرادی است که در جایی اسکان نموده‌اند" و واژه "Friendly" به معنای "دوستانه و خودی" است. در این زمینه "کوآن"^(۳) در کتاب "فرهنگ لغات شهرسازی"^(۴) واژه "people friendly" را "خوشایند و مطبوع برای استفاده مردم و به طور ویژه، پذیرفتنی و مطلوب برای آنها به صورت پیاده" تعریف می‌کند.

به نظر می‌رسد با توجه به مروری که بر معانی لغوی واژه صورت گرفت، می‌توان ویژگی یا کیفیت "شهروندگرایی" را به این صورت تعریف کرد:

"شهروندگرایی، کیفیتی است که تمامی توجهاتش به مردم ساکن در محیط شهری است تا موجب رضایت و خشنودی آنها در شهر شود."

شهر شهروندگرا چگونه شهری است؟

با توجه به تعریف "شهروندگرایی" در بخش پیشین، شهر شهروندگرا، شهری است که مردم از بودن در آن احساس رضایت‌مندی و خشنودی خاطر دارند.

تحلیل محتوای متون طراحی شهری در زمینه شهر شهروندگرا، به بازشناسی و استخراج نتایجی که ویژگی‌های چنین شهری را باز می‌نماید، منجر می‌شود. مرور تعاریف نوشتگان تخصصی طراحی شهری، مهم‌ترین خصوصیات و هنجارهای کیفی طراحی شهری را که با بروز کیفیت شهروندگرایی در شهر رخ می‌دهند آشکار می‌سازد.

"تیبالدز"^(۵) در صفحات نخستین کتاب "شهرسازی شهروندگرا"^(۱۰) به طور ضمنی و در قالب توصیفات هم‌چون "ما خواهان زندگی در... و یا "نوآوری و پیشرفت روح آدمی"، به ذکر این خواص می‌پردازد. وی می‌نویسد:

"ما خواستار امنیت، اصالت و حس تعلق خاطر در محیط شهری هستیم و خواهان زندگی در محیط‌هایی که در عین راحت و انسانی بودن، دارای عناصر و اجزای زیبایی نیز باشند، به طوری که روح ما

را به سمت و سوی پیشرفت و نوآوری سوق دهند." (تیبالدز، ۱۳۸۳: ۱۰). همچنین تیبالدز بروز سه کیفیت "تنوع"^(۱۱)، "کارایی"^(۱۲) و "زمینه‌گرایی"^(۱۳) را لازمه وقوع کیفیت شهروندگرایی می‌داند.

وی در جای دیگر از کیفیت "مشارکت مردمی"^(۱۴) به عنوان مهم‌ترین ویژگی شهر شهروندگرا نام می‌برد. اظهار نظر وی در این مورد چنین است:

"باید بتوان محیط‌های شهری را به صورت کلیتی واحد و نه مجموعه‌ای از اجزای جداگانه و غیر مرتبط و یا حتی متضاد، دید. در این میان، بیش از همه به تعهد و حس مسئولیت ساکنان و شهروندان شهرها و محیط‌های شهری نیاز است. نه تنها مردم باید برای ایجاد قدرت اقتصادی، جاذبه گردشگری، قابلیت اسکان، پایداری، سربسزی و دیگر آرمان‌هایی که در مورد محیط‌های شهری مطرح می‌شود بکوشند، بلکه باید فریاد بزنند که کیفیت بهتری از زندگی را در شهر به طور کلی می‌خواهند؛ و متعهد شوند که برای دستیابی به آن تلاش خواهند کرد." (همان: ۱۸)

در مورد همین ویژگی - یعنی مشارکت مردمی - "الکساندر"^(۱۵) چنین می‌گوید:

"آبادی واقعی مکانی است که آدمی در آن در عین تملک بر چهاردیواری اختیاری خود، احساس مشارکت با دیگران را نیز می‌آزماید." (یاراحمدی، ۱۳۷۸: ۱۹۸).

تیبالدز علاوه بر ذکر مهم‌ترین کیفیات محیطی مطرح در شهر

جدول شماره ۱ - مهم‌ترین توصیه‌های طراحی شهری در مورد بروز کیفیت شهروندگرایی در شهر

لایه‌های فرم شهر	مهم‌ترین توصیه‌های طراحی شهری
بخش کاربری زمین	تنوع و انعطاف‌پذیری و ادغام کاربری‌ها ^(۱۶) و ایجاد محیط‌های با کاربری چند منظوره
بخش حرکت و دسترسی	افزایش پیاده‌راه‌ها، کنترل ترافیک، استفاده از وونروف‌ها* و تکنیک‌های آرامسازی ترافیک، الگوی صحیح خیابان‌ها و تقاطع‌های شهری
بخش فضاهای همگانی	ایجاد محصوریت فضایی، رعایت شرایط آسایش زیست محیطی، جانمایی و نصب تجهیزات و مبلمان مورد نیاز، توجه به طراحی کالبدی فضاهای عمومی، استفاده از عناصر سرزنده بیولوژیکی (آب و پوشش گیاهی)
بخش فرم کالبدی	توجه به قدمت ابنیه تاریخی و حفظ و احیای آنها، طراحی بلوک‌های کوچک ساختمانی
بخش منظر شهری	تقویت کریدورها و دیدهای محلی، متوالی، متمرکز و گسترده؛ ایجاد نشانه‌های بارز؛ طراحی جداره‌های شهروندگرا؛ حضور قوی طبیعت در داخل شهر

وظایف طراحان شهری چیست؟

ایجاد شرایط و بستر مناسب برای بروز کیفیات محیطی مطرح شده در بخش پیشین، از جمله مهم‌ترین وظایف طراحان شهری است. بدین ترتیب طراح شهری، سنجه‌ها یا اصل‌هایی را که کیفی‌اند و در دسته اول جای می‌گیرند به عنوان آرمان خود در جهت ایجاد شهر شهروندگرا برمی‌گزیند و سعی می‌کند در هر سطح و مقیاسی که کار می‌کند با توجه به محتوای کار، محصول و عملیات اجرایی آن سطح، دستیابی به این هنجارها را در رویکردها، راهکارها و محتوای محصولات، ساری و جاری سازد. (بهبزادفر، ۱۳۸۵: ۱۱).

اما آنچه که در این میان لازم است، ابزارهای مناسب برای تحقق و ارتقای کیفیات سنجه‌ای در محیط است. طراح شهری به وسیله دسته دوم کیفیات پیش گفته که ابزارهای شناخت، تحلیل و کارایی حرفه‌ای طراحی شهری به حساب می‌آیند، به ارائه راهکارها

شهروندگرا، تصویری عینی از اجزای شهر و چگونگی اتصال آنها به هم ترسیم می‌کند. به عقیده وی، شهرهای شهروندگرا به طور کلی دارای نظم‌اند و بلوک‌ها و خیابان‌ها، چهارراه‌ها و میدان‌ها، همگی با یکدیگر الگویی منسجم و یکدست از ساختمان‌ها و مسیرهای ارتباطی را به نمایش می‌گذارند. این شهرها دارای ابهت، تنوع مقیاس و سلسله مراتب در چیدمان کاربری‌های اصلی و شبکه ارتباطی هستند. با این حال، انعطاف لازم برای جابه‌جایی کاربری‌ها در داخل مجموعه نیز وجود دارد (تیبالدز، ۱۳۸۳: ۳۹).

لینچ نیز بر وجود برخی از کیفیات محیطی همچون "نمایی"، "معنی"، "ترضیه احساسی"، "انگیزه" و "گزینه" در شهرهای شهروندگرا تأکید می‌ورزد (یاراحمدی، ۱۳۷۸: ۲۹۹).

نوربرگ شولتز مهم‌ترین خصوصیت شهر شهروندگرا را وجود "حس مکان"^(۱۶) قوی بیان می‌کند.

پانوش:

* woonerf: حریمی برای گذر خودروهای ویژه

- 1-Functions
- 2-Scape
- 3-Image
- ۴. محیط را می‌توان به سه دسته تقسیم‌بندی کرد: محیط طبیعی (Natural Environment)، محیط کالبدی (Physical Environment) و محیط اکولوژیکی (Ecological Environment)؛ که از این میان مفهوم زیست بوم منطبق بر مفهوم محیط اکولوژیکی است.
- 5-Urban Quality
- 6-People Friendly
- 7-Cowan
- 8-Dictionary of Urbanism
- 9-Tibbalds

منابع

۱. مهندسین مشاور آرمانشهر؛ دانشنامه واژگانی طراحی شهری، تهران، ۱۳۸۵.
۲. بحرینی، سیدحسین؛ فرایند طراحی شهری، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۲.
۳. انصاری، نیا، سیاوش؛ "مستقلیت‌های طراحی شهری و مأموریت‌های مسئولان"، مجله صفا، تهران، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۶.
۴. مدنی پور، علی؛ طراحی فضای شهری، ترجمه فرهاد مرتضایی، تهران، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، ۱۳۷۹.
۵. گلکار، کوروش؛ "مؤلفه‌های سازنده کیفیت طراحی شهری"، مجله صفا، تهران، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۰.
۶. انوری، حسن؛ فرهنگ روز سخن، تهران، انتشارات سخن، ۱۳۸۳.
۷. تیلاند، فرانسیس؛ شهرسازی شهروندگرا، ترجمه محمد احمدی‌نژاد، اصفهان، نشر خاک، ۱۳۸۲.
۸. امیرآرا احمدی، محمود؛ به سوی شهرسازی انسانگرا، تهران، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، ۱۳۷۸.
۹. مهندسین مشاور آرمانشهر؛ "طراحی شهری و بازسازی، سند تلفیقی طراحی شهری بم"، تهران، ۱۳۸۵.
۱۰. پاکزاد، جهانشاه؛ طراحی شهری، عوامل مؤثر در شکل، منظر و سیمای شهر"، تهران، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، جزوه درسی، ۱۳۷۶.
۱۱. توسلی، محمود، و ناصر بنیادی؛ طراحی فضای شهری، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۷۲.
- 12-Cowan, R. "The Dictionary of Urbanism", London, Streetwise Press, 2005.
- 13-Lynch, K. "The City Sense and City Design" Cambridge, MIT Press, 2001.
- 14-Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, Oxford University Press, 1994.
- 15-http://www.pps.com, 2006, p9.

و سیاست‌های طراحی^(۱۸) در عرصه‌های همگانی می‌پردازد. در نظر گرفتن کلیه راهبردها و سیاست‌های طراحی شهری در زمینه کیفیات محیطی برای ایجاد محیط شهری شهروندگرا، لازم و ضروری است؛ هر چند که ذکر تمامی آنها در این نوشتار نمی‌گنجد. بدین ترتیب در جدول شماره ۱، به مهم‌ترین این سیاست‌ها در قالب لایه‌های مختلف تشکیل دهنده فرم شهری - شامل کاربری زمین، حرکت و دسترسی، فضاهای همگانی، فرم کالبدی و منظر شهری - که در متون طراحی شهری نیز به برخی از آنها اشاره شده است، پرداخته می‌شود. این توصیه‌ها حول محوریت حضور آسان و ایمن عابران پیاده در فضاهای شهری و ایجاد محیط‌های شهری اجتماع‌پذیر^(۱۹) و جاذب مردم‌اند که منجر به بروز شهروندگرایی در آنها می‌شوند.

نمونه‌های شهر شهروندگرا کدام‌اند؟

برای تصویر آنچه که به عنوان شهر شهروندگرا نامیده می‌شود، در ادامه به برخی از مصداق‌های عینی موجود در هر یک از لایه‌های پنج‌گانه فرم شهری پرداخته می‌شود. لازم به ذکر است که نمونه‌های بسیاری از این گونه مصادیق در سراسر جهان یافت می‌شوند که در این نوشته مجال معرفی آنها نیست. هر نمونه دارای ویژگی‌های با ارزشی است که در صورت توجه به آنها و کاربرد صحیح در طراحی شهرهای امروزی، دستیابی به شهرهای شهروندگرا - همچون اصفهان، بارسلونا، سنی‌نا، آمستردام، مونیخ، فلورانس، ونیز و برخی دیگر - محتمل خواهد بود.

الف) فضاهای همگانی

پیاتزای "دل کمپو"^(۲۱) در شهر "سی‌ینا"^(۲۲)ی ایتالیا نمونه‌ای ارزشمند از فضای همگانی شهروندگرا به شمار می‌رود. ابهت، تنوع مقیاس و سلسله مراتب در چیدمان کاربری‌های جداره فضا، طرح کفسازی که به مرکزیت فضا اشاره دارد، همه و همه بر تقویت کیفیات محیطی همچون تنوع، دل‌بازی، اجتماع‌پذیری، سرزندگی، خوانایی و نظایر اینها افزوده‌اند.

ب) حرکت و دسترسی

پیاده‌راه‌های "لاس رامبلاس"^(۲۳) در "بارسلونا"^(۲۴)ی اسپانیا، نمونه‌ای از تأکید بر فرهنگ پیاده‌مداری و حضور ایمن مردم در خیابان‌های شهری است. تقویت سرزندگی‌های عملکردی و بیولوژیکی، امنیت و عبور و مرور، راحتی و دسترسی آسان به فضاهای پیرامونی از جمله مهم‌ترین کیفیاتی هستند که در این فضاها در نظر گرفته شده‌اند.

ج) منظر شهری

شهر "ونیز"^(۲۵) در ایتالیا دارای ویژگی‌های محیطی است که آن را متمایز نموده و بر شهروندگرایی آن افزوده است. پیاده‌راه‌های کنار رود ونیز، جداره‌های شهری انسان‌گرا و محله‌های انسانی جزء خصوصیات منحصر به فرد این شهر است. محله "بورانو"^(۲۶) یکی از محله‌های شاخص در این شهر است که کیفیاتی همچون رنگ تعلق، گوناگونی، تنوع در آن به منصفه ظهور رسیده است.

د) فرم کالبدی

شهر اصفهان با دارا بودن مجموعه‌ای از ابنیه تاریخی و با ارزش معماری دارای کیفیات ارزنده کالبدی است. یکی از این ابنیه سی‌وسه پل است که علاوه بر دارا بودن ویژگی‌های منحصر به فرد فرم کالبدی، تأثیرات شگرف کیفی بر فضا و عرصه همگانی مجاور خود دارد.

ه) کاربری اراضی

منطقه "کامدن"^(۲۷) در شهر لندن^(۲۸) نمونه‌ای از مناطق شهروندگرا محسوب می‌گردد. عمده‌ترین خصیصه‌ای که این بخش را به منطقه محبوب مردم بدل ساخته، وجود محورها و حوزه‌هایی با کاربری‌های متنوع و مختلط است که مورد استفاده تمامی اقشار جامعه قرار می‌گیرد. عملکردهای تفریحی، خرید، پوشاک و غذا به بهترین نحوی در کنار یکدیگر شکل گرفته‌اند.

نتیجه‌گیری

طراحی شهری بخش بسیار مهم و حساسی از هویت شهروندان هر شهر به شمار می‌رود؛ بدین معنا که چگونه می‌اندیشند، چه امکاناتی در دسترس داشتند و چه متخصصانی نبوغ خود را ارائه دادند تا شهری که در آن زندگی صورت می‌گیرد ساخته شده است. زمانی که این عوامل در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند تا ترکیبی از شهر را به دست دهند، سیمای شهر را که گویای فرهنگ و نگرش آن جامعه است، نمایان می‌سازند. به عبارتی، بروز کیفیتی شهری محسوب می‌گردد. این کیفیت با سایر کیفیات محیطی مرتبط است و تحقق آن وابسته به بروز کیفیات پیش گفته است. تصویری که نگارنده سعی در تصویر آن در این نوشتار داشته، ارائه مفهوم شهروندگرایی و تعیین جایگاه آن در دانش طراحی شهری از طریق ذکر برخی خصوصیات و کیفیات هنجاری طراحی شهری است که به وسیله آنها کیفیت پایه‌ای "شهروندگرایی" در محیط تحقق می‌یابد. تحقق کیفیاتی همچون پایداری، معنی، هویت، خوانایی و نظایر اینها از طریق سیاست‌ها و راهبردهای طراحی شهری مرتبط در فضاهای شهری، موجبات حضور آسان و راحت مردم را در این فضاها فراهم می‌آورد و منجر به بروز نواحی و مناطق شهروندگرا خواهد شد. به عبارتی مجموعه اقدامات طراحی شهری در این زمینه، در جهاتی سوق داده می‌شود که عملکردها و عوامل شکل‌دهنده شهری بیشترین تأثیر را روی رفتار کلی افراد و مردمان شهر داشته باشد.

ارائه تصویری روشن از چگونگی این اقدامات در هر یک از لایه‌های تشکیل‌دهنده فرم شهری شامل کاربری زمین، منظر شهری، فضاهای همگانی، فرم کالبدی و حرکت و دسترسی در بخش مصادیق و نمونه‌های شهر شهروندگرا و تحلیل روابط آنها، در ایجاد چشم‌اندازی از چگونگی طراحی شهرهای شهروندگرا، مؤثر خواهد بود. شهرهایی چون اصفهان، لندن، بارسلونا، ونیز و سی‌ینا، نمونه‌هایی از شهرهای شهروندگرا در جهان محسوب می‌شوند که مهم‌ترین توصیات و راهبردهای طراحی شهری در آنها به خوبی مشهود است. یکی از معیارها در این خصوص وجود میزان بالایی بازدید مردمان سراسر دنیا از این شهرهاست.